

1905 ԹՈՒՆԱԿԱՆԸ

Վերջապէս անցաւ արիւնոտ 1905 թուականը, որը մի քառս էր յուսոյ և յուսախաբուծեան, լուսոյ և կաւարի, սիրոյ և ատելութեան, բռնութեան և ազատութեան, պարտութեան և յաղթութեան, խաղաղութեան և խռովութեան, արեան ու մտրակի, ազատութեան արշալուսի և կոտորածների սարսափի, մարդկանց ամենաազնիւ ձգտումների և ամենալայրադ ինստինքտների արտայայտութեան։ Այո, կատարեալ քառս, երբ ամեն ոք ապրում էր բոլոր ջղերը լարած՝ կատարեալ անօրոշու-
թեան — անյայտութեան մէջ և չը գիտէր, թէ ինչ կը բերի վաղուան օրը։ 1905-ի յունվարը սկսուեց փոթորկով, ջրօրհնէքին, երբ Պետրօպօլսկի ամրոցից ողջոյնի թընդանօթներ էին պարպում, յանկարծ մինից արձակուեց վարժութեանց ժամանակից մնացած ուսմբը և կպաւ ձմեռային պալատին, վիրաւորելով մի քանի հոգի։

Այնուհետև յունվարի 9-ին Պետերբուրգի բանւորները ցանկացան ներկայանալ իրենց թագաւորին և ներկայացնել իրենց պահանջ — խնդրագիրը երկրի և աշխատաւոր դասակարգերի կարիքների մասին։ Հաւաքուել էր հարիւր հազարից աւելի անգէն բազմութիւն, որը հաւատով և օգևորութեամբ դիմում էր դէպի պալատ՝ տեսնելու երկրի բարեխնամ հօրը։

Յանկարծ այդ խաղաղ ժողովրդին դիմաւորեցին հրագէշներով և գնդացիներով (պուլէմեօտներով) և սկսան կոտորել առանց խորութիւն դնելու կնոջը և մարդու, պատանու և մանկան մէջ։ Ականատեսները պատմում են, որ Ամառային այգու ծառերից հանգիստտես մանուկներին որսում էին ճնճողուկների նման և նրանց անմեղ արիւնով վարդագոյն էր ներկւում սպիտակ ձիւնը։ Ո՞վ տուեց այդ կոտորածի հրամանը, ո՞վ էր այդ անզուգական դահիճ հերոսը, դեռ յայտնի չէ և հարկւրաւոր անմեղ

զոհերի արիւնը զուր է վրէժ խնդրում երկնքից:

Բայց այդ օրերին էր, որ Պետերբուրգ հրաւիրուեց ամենակարող Տրէպովը (եթէ թարգմանելու լինենք՝ ջախսեանը), ջախջախելու ուստի ժողովրդի արթնացած խիղճն ու միտքը և նրան յիշկին խօսումն անասունի վերածելու: Այդ բանի համար նրան տրուեցին արտակարգ լիազօրութիւններ և իրաւունքներ, նրան ստորագրեցին ամբողջ երկրի ոստիկանութիւնը, Պետերբուրգի պահակազօրքը և նա գործի սկսաւ:

Յունվարի 18-ին իւր խնդրանաց համաձայն ներքին գործոց նախարի պաշտօնից արձակուեց Սվետապօլկ — Միրսկին և տեղը նշանակուեց Մոսկվայի գեներալ Նահանգապետի օգնական Հոֆմէյստեր Բուլլիգինը. յունվարի 14-ին փոխուեց արգարադատութեան նախարար Մուրաւեօվը և նշանակուեց Հոովմի դեսպան, փոխուեցին ելեւտից նախարարն ու ուրիշները, նշանակուեցին զանազան մասնաժողովներ գրաքննական օրէնքների փոփոխութեան, գիւղացւոց վիճակի բարելաւութեան, բանւորական դասակարգի դժգոհութեան պատճառները պարզելու, լուսաւորութեան նախարարութեան կողմից առաջարկուեց ուսուցչապետներից առանձին խորհուրդներ կազմել բարձրագոյն դպրոցներին կից՝ քննելու, թէ արդեօք ինչ միջոցներով հնարաւոր պէտք է լինէր պարապմունքներ վերսկսել: Փետրվարի 4-ին պայթուցիկ ուռմբով սպանեցին Մոսկվայի կրեմլում Մեծ Իշխան Սերգիի Ալէքսանդրովիչին՝ Մոսկվայի գեներալ Նահանգապետին, փետրվարի 8-ին որոշուեց ազատութիւն տալ բոլոր հնածէս ազանդներին և աղատել հնածէսների արքեպիսկոպոս Իօանին: Փետրվարի 6-ից երեք օր շարունակ տեղական նահանգապետի և ոստիկանական ու զինուորական իշխանութեանց աչքի առաջ կատարուեց Բաքուի հայոց կոտորածը, որի պատճառով ծերունի և հիւանդ հայրապետը Թիֆլիզ հրաւիրուեց իւր բազմատանջ հօտի խաղաղ կացութեան համար միջոցներ խորհելու: Բաքու ուղարկուեցին Յուսիկ եպիսկոպոսն ու Մխիթար վարդապետը, որոնք

տեղական առաջնորդի և վարդապետների ու աշխարհականների հետ պէտք է աշխատէին քաղաքը խաղաղացնելու փետրվարի 9-ին Վարչաւայի դպրոցական հոգաբարձուն փակեց քաղաքի բոլոր միջնակարգ դպրոցները՝ բացի երկու գիմնադիօններից, որոնց աշակերտները գլխաւորապէս ռուս էին:

Փետրվարի 18-ին հրատարակուեց Բարձրագոյն հրովարտակ, որով ժողովրդի ընտրեալ ներկայացուցիչներին իրաւունք էր տրւում մասնակցելու Պետական օրէնսդրական դործունէութեան՝ խորհրդակցական ձայնով և ընտրութեանց եղանակի ու ձայնի իրաւունքի, ընտրելիների թուի և առհասարակ Պետական խորհրդի վերաբերեալ խնդիրների մշակութեան համար կազմուեց մի մասնաժողով ներքին գործոց նախարար Բուլիգինի նախագահութեամբ, որ և սկսեց տշխատանքները բաւական դանդաղ: Նորին Վեհափառութեան ամենայն հայոց կաթողիկոսի կողմից Պետերբուրգ ուղարկուեցին Բեսսարաբիոյ առաջնորդ գեր. Տէր Ներսէս արքեպիսկոպոսն ու Մեսրոպ վարդապետը, որոնց և յանձնարարուեց դեկտ. 12-ին հրատարակած Բարձրագոյն հրամանի համաձայն աշխատելու կալուածական և դպրոցական խնդիրների համար, որոնք ամբողջովին կլանել էին հայ ժողովրդի եռանդն ու ուշադրութիւնը և դրել նրան այնպիսի պայմանների մէջ, որոնք չէին կարող նրա մտաւոր և բարոյական պահանջներին բաւարարութիւն տալ: Մինչդեռ գահոյքի բարձրութիւնից ժողովրդին նորանոր խոստումներին էին տրւում խաղաղացնելու նրա ամենախաւար խաւերում լեռնացող ալիքները, միւս կողմից պահպանողական մամուլը և բիւրօկրատիան յուսահատ փորձեր էին անում կանգնեցնելու սկսուող փոթորիկը և նորից յայտարարելու, որ ամեն ինչ խաղաղ է: «Московскія Вѣдомости» պահպանողական թուրաւոր թերթը պարզ կերպով կոչ կարդաց կարգապահութեան կողմնակիցներին ոտքի կանգնելու, որովհետեւ հասած էր համարում ժամանակը: Իսկ զանազան քաղաքներում սկսան կազմակերպուել սե հարիւրակներ և

լոյս տեսան բաղձաթիւ կոչեր, որոնց հետեանքն եղաւ հրէաների, ուսանողների և միջնակարգ դպրոցների աշակերտների և աշակերտուհիների կոտորածները: Այդ բանին ըիչ չը նպաստեց և հոգեւորականների բացառական գործունէութիւնը, որոնք տգէտ ամբօխին բանւորների և ինտէլիգէնցիայի դէմ գրգռելու նպատակաւ սուտ լուրեր տարածեցին թէ նրանք եապոնացիներից կաշառուել են: Փետրվարին Կայսրը բարեհաճեց ընդունել բանւորական պատգամաւորներին, լսեց նրանց պահանջները և միութարեց յունվարի գէպքերի առթիւ: Այդ նոյն ամսին դադարեց Շիդլովսկու մասնաժողովը առանց գործի սկսելու, որովհետեւ բանւորները չը համաձայնուեցին ներկայացուցիչներ ուղարկել ծրագրած աշխատանքներին մասնակցելու: Դպրոցական կեանքն ու գործունէութիւնը բոլորովին դադարեց, այնպէս որ նոյն իսկ «Նովոյէ Վրեմիա» թերթը գտնոււմ էր, որ «Լուսաւորութեան նախարարութիւնը վերացրածի նման է»:

Ամբողջ մի տարի որքան էլ աշխատեց բիւրօկրատիան և ռուս հոգեւորականութիւնը ազգային-կրօնական գոյն տալ ռուս-ճապոնական պատերազմին, այդ նրան ոչ մի կերպ չը յաջողուեց և զօրքը դգաց, որ ինքը զոհ է բերւում անձանօթ օտար երկրում մի միայն մի քանի բազմաթիւների կամայականութեան. չը կարողացաւ տանել աննկարագրելի զրկանքները Մանջուրիայի ցուրտ դաշտերում այն ժամանակ, երբ զօրապետների կովերի համար յատուկ գնացք էին ուղարկում և ճանապարհները միակում (Շտակելբերգիկովերը), — Մուկդէնի ճակատամարտի ժամանակ մեծ թուով վայր թափեց զէնքերը և բարեւք համարեց գերի գնալ, քան կռուել հայրենասպան բիւրօկրատների անյատակ գրպանների և արիւնածարաւ որկորների համար: Մուկդէնի ճակատամարտով վերջացաւ ցամաքային պատերազմը և եապոնացիք մի միայն Սախալինի նուաճման ետեից ընկան: Փետրվարի 27-ին Բարձրագոյն հրովարտակով վերջացաւ կովկասեան կառավարչապետութիւնը, — վերահաստատուեց փոխարքայութիւնը և Կովկասի

Փոխարքայ նշանակուեց գեներալ ադիւտանտ Կոմս Վա-
րանցով-Դաշկովը: Մարտի 3-ին փոխուեց զօրաց ընդհա-
նուր հրամանատարը և նշանակուեց այդ պաշտօնում
Լինեխչը:

Ապրիլի 17-ին յայտարարուեց խզծի ազատութիւնը, —
ոչնչացուեցին այլադաւան եկեղեցիների կառուցման դէմ
եղած ձեռնադրութիւնն ու արգելքները և իրաւունք
տրուեց բոլոր դպրոցների այլադաւան աշակերտներին
կրօնն աւանդել իրենց մայրենի լեզուով: Այդ հրովար-
տակով բռնի կրօնափոխութեանը, որ մեր երկրում Գո-
լիցինի ժամանակ Ռուսաստանն ուժեղացնելու միջոցներից
մէկն էր համարուում, վերջ դրուեց և խառն ամուսնու-
թեանց պարտադիր յունադաւանութիւնը վերացաւ: Ապ-
րիլին Կովկաս ժամանեց նոր նշանակուած Փոխարքան և
սկսեց երկրի կառավարութիւնը, որի մի մասը՝ Գուրիան
յեղափոխութեան հրդեհով էր բռնուած, Բաքուում սենա-
տորական քննութիւն էր, իսկ Հին Նախիջևանում և դա-
ւառում նորից թուրք-հայկական կոտորած: Մայիսի 14 և
15-ին տեղի ունեցաւ Յուսիմայի ծովային ահեղ ճակա-
տամարտը, որի ժամանակ եապոնացիք ոչնչացրին ռուսա-
կան ամբողջ նաւատորմիցը և մի մասն էլ դերի վերցրին:
Պատերազմը Յուսիմայի ճակատամարտով արդէն վերջա-
ցած էր և բիւրօկրատիային Յալուից, Շախէից, Յինջուից,
Վաֆանգուից, Լիաօեանից, Պօրտ Արտուրից և Մուկ-
դէնից յետոյ, որտեղ Ռուսաստանի տասնեակ հազարաւոր
ընտիր զաւակներ գտան իրենց անժամանակ գերեզմանը,
հարկաւորուեց նորից ժողովրդական դառն քրտինքով
ձեռք բերած և մտրակի հարուածներով հաւաքուած մի-
լիոնների կորուստը և 10—14 հազար նոր զոհեր, որ
համոզուէր՝ թէ կապանքների մէջ մեծացած բազուկները
չեն կարող ազատութեան զաւակներին յաղթել և խա-
ւարի մէջ սնած գլուխներն ու անլեզու բերանները կրթուած
և լուսաւոր գլուխներին դիմանալ: Բիւրօկրատիան, ռուս
զինուորին խաւարի մէջ պահելով, իրօք սովորեցրեց մեռ-
նել, թնդանօթի միս դառնալ, բայց, յաղթել՝ երբէք:

Վերջապէս կարիք զգացուեց խաղաղութեան բանակցութիւնները սկսելու, որի նախաձեռնութիւնը յանձն առաւ Միացեալ Նահանգների նախագահը:

Դեռ յունիսի շոգերին Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռից մեկնեց Թիֆլիզ՝ նախ Կովկասի Փոխարքային բարի գալուստ մաղթելու և երկրորդ կալուածական խնդրի լուծումը կարելի եղածին չափ փութացնելու: Ինչպէս երևում էր, Թիֆլիզում քնած չէին Գալիցիներան ճժերը և հասկանալով, որ Վեհափառի գնալը իրօք կարող է փութացնել կալուածական խնդրի դրական լուծումը, խորհուրդ չէին տալիս յունիսին Թիֆլիզ երթալ՝ արդէն ուշացած համարելով Նորին Սրբութեան այցելութիւնը՝ մանաւանդ որ Կոմս Փոխարքան, նրանց ասելով, պատւաստում էր երեք օրից յետոյ մեկնել հանքային ջրերը: Ծերունի Հայրապետը յուլիսի շոգերին մնաց Թիֆլիզ գործի ելքին սպասելով, վերջապէս օգոստոսի 2-ին հեռագիր ստացուեց, որ Օգոստափառ Կայսրը ամսի 1-ին Բարձրագոյն հրովարտակով հրամայել է վերադարձնել եկեղեցական կալուածներն ու գոյքը և թոյլատրել դպրոցների վերաբացումը 1874 թուի յուլիսի 19-ի կանոնների համաձայն: Հայ ժողովուրդը նորից թեթև շունչ քաշեց, հասկացաւ, որ ինքը բոլորովին խորթ զաւակ չի մնալու ընդարձակ Ռուսաստանում և յիշեց այն սրբազան ոգևորութեան օրերը, երբ իւր նախնիք ռուսական զօրքերի կողքին կանգնած կռւում և յաղթանակում էին թշնամու դէմ: հաւասարապէս բաժանելով յաղթութեան փառքն ու ցնծութիւնը, Հայ ժողովուրդը ցնծագին աղաղակներով և ջերմ աղօթքով ողջունեց Կայսեր հրովարտակը և ոգևորութեամբ հանդիպեց իւր բազմափաստակ ծերունի Հայրապետին Թիֆլիզից վերադառնալիս: Սկսան փոքր աւ փոքր յետ դարձնել Գալիցիների աքսորած հոգևորականներին և աշխարհական հայերին Ռուսաստանի զանազան անկիւններից և հայ ժողովուրդը վշտի ծովում կրկին մի փոքր մխիթարուեց:

Այդ միջոցին յաջողութեամբ առաջ էին տարւում

խաղաղութեան բանակցութիւնները Միացեալ Նահանգների Պօրտափութ քաղաքում: Վերջապէս Եապոնիան ընդունեց Ռուսաստանի առաջարկած պայմանները, հրաժարուեց պատերազմական տուգանքից, ստացաւ գերիշխանութիւնը Կորէյեայում, Կլանտունը՝ Պօրտ Արտուրով ու Դալնիով, Մանջուրական երկաթուղու հարաւային գիծը, Սախալին կղզու հարաւային մասը և խաղաղութեան դաշնագիրը արդէն օգոստոսի 16-ին ուրուագծած էր: Օգոստոսի 31-ին արդէն զինադադարի բանակցութիւններ սկսուեցին երկու թշնամի բանակների մէջ և սեպտեմբերի երեքին վերջ տրուեց թշնամական բոլոր գործողութիւններին: Ահա այսպէս վերջացաւ ռուս-ճապոնական 19 ամսեայ արիւնահեղ պատերազմը, որը ձախորդութեանց մի երկար շարք էր Ռուսաստանի համար՝ շնորհիւ վերջին քսան և հինգ տարուայ յետադէմ՝ ըէժիմի, պատերազմական թափերաբեմի հեռուորութեան, Մանջուրիայի տեղական ազգաբնակչութեան թշնամական տրամագրութեան և եապոնացոց աննման հայրենասիրութեան ու մտաւոր դարդացման:

Սեպտեմբերի սկզբին հրատարակուեց բարձրագոյն դպրոցների ինքնավարութեան վերաբերեալ օրէնքը, որով կարծւում էր, որ բարձրագոյն դպրոցների կեանքը պէտք է ստանայ սովորական խաղաղ ընթացքը, բայց հաշիւը սխալ էր՝ ստորուկ երկրում ազատ դպրոցն ապրել չէր կարող: Շնորհիւ մասամբ արտաքին անյաջողութեան, մասամբ էլ բիւրօկրատիայի հակառակութեան և ինքնակամ գործունէութեան ընդդէմ բարձրագոյն հրամանների, չընորհիւ տարօրինակ դանդաղութեան և ռուսական (авось-ի) գուցէի, որի վրայ յոյս էին դրել գլուխներ կորցրած բիւրօկրատները, Ռուսաստանում ժողովրդական շարժումը քաղմաթիւ համագումարներից և տէնդային գործունէութիւնից յետոյ, լեռնացաւ նախ աշխատաւոր դասակարգերի և ինտէլիգենցիայի տարերային շարժման և ապա երկրի քայքայուած տնտեսական կացութեան շնորհիւ: Վերջապէս հրատարակուեց հոկտեմբերի 17-ի հրովարտակը, որից

յետոյ Ռուսաստանը մտաւ սահմանադիր երկիրներէ շարքը: Դրանից առաջ լիակատար բաւարարութիւն տրուեց ֆինլանդիային, որտեղ ժողովրդի յուզմունքը փոքր էր մնացել, որ ապստամբութեան փոխուէր:

Այդ միջոցին Պետերբուրգ էին հաւաքուած Ռուսաստանի դերեզմանաւորները՝ Պօքէդոնոսցե, Մետրապոլիտ Վլադիմիր, գեներալ ադիւտանտ Բադդանովիչը և այլք, որոնք Վ. Լվովի խօսքով բոլշայա Մարսկայա փողոցի № 51 տանը ծրագրել էին այն վայրագութիւնները, որոնք տեղի ունեցան արդէն ազաւ Ռուսաստանի համարեա բոլոր քաղաքներում հոկտեմբերի 18-ից և որոնց հետեանքն էր Կրօնշդատի և Սեւաստոպոլի նաւաստիների ապստամբութիւնը, սե ծովի նաւատորմի ղեկավարը, շատ քաղաքներում զօրքի դժգոհութիւնը, որոնք յոգնեցան և զզուեցին հարադատների անմեղ արիւնը թափելուց և հրեշային խաբէրայութիւնից: Այդ միջոցին Կովկասն ունեցաւ Բաքուի և Թիֆլիզի խուլիգանական վայրագութիւնները, Շուշուայ կոտորածն ու սոսկալի հրդեհը, Գանձակի և զիւղերի կոտորածը, Թիֆլիզի թուրք-հայկական ընդհարումը, Բաթումի կոտորածը Ղազախների ձեռքով, Նովորոսիսկի ապստամբութիւնը, Եկատերինոգարի, Ստաւրապոլի մեծամեծ և այլ մանրիկ դէպքերը: Բայց մի առ մի թուել այն բոլորը, ինչ որ անցաւ 1905 թուի ընթացքում, մի յօդուածով ընդգրկել մարդկային օվկիանոսի այն հսկայական փոթորիկը, որ տեղի ունեցաւ և դեռ ընթացեցողների շնորհիւ շարունակուում է Վլադիվաստոկից սկսած մինչև Վիլնա և Արխանգելսկից սկսած մինչև Զուլֆա, դա անհնարին բան է, որովհետեւ Ռուսաստանը ամբողջ քառասուն տարի այնքան չի ապրել և գործել, որքան ապրեց և աշխատեց անցեալ 1905 թուականի ընթացքում, որը և փոթորկած յանձնում է այդ հսկայական երկիրը սոյն 1906 թուականին: Իրար շնորհաւորելով արիւնոտ թուականի վերջը և նորի սկիզբը, մաղթենք սիրելի ընթերցող, որ ջախջախուի եսական շահասէրների թունաւոր հիդրան և աղատութեան ու խա-

զաղութեան արշալոյսը բացուի ընդարձակ Ռուսաստանի վրայ, որի ամենատանջուած զաւակներն ենք և մենք և որը դարերի ընթացքում՝ սիրելի մայր էր բոլորիս համար՝ մինչև Գալիցիներէի և Լօբանովներէի խելացնոր քաղաքականութիւնն ու նրանց սերմանած որովք, որը և այսուհետեւ մեզ համար կը մնայ նոյնը և ազատութեան, արդարութեան և հաւասարութեան սպեղանիով կը բուժի իւր ընտրելագոյն զաւակներէ արիւնածոր վէրքերը:

Ս. Ճ. Վ. Մ.

ՓՐԿՁԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Աշխարհի փրկչի ծնուելու ժամին՝
Մի աստղ պայծառ ու նորանշան
Փայլում էր խիստ ջինջ աստղերի միջին,
Ամենքի ուշք, միտք դրաւում իրան:

Յանկասէր, հպարտ, բռնակալ մոգեր
Արքայորդու աստղ կարծեցին նրան.
Ուրախակցելու, տալու ընծաներ
Աշխարհի երեք ծայրերից եկան:

Արքունի շքեղ պալատի տեղակ՝
Բեթղեհէմից դուրս այր գտան մթին.
Այս այրի տխուր կամարների տակ՝
Պատսպարւում էր հովիւն հետ հօտին:

Այրի անկիւնում տեսան մի մանուկ.
Որրանք՝ մսուր խանձարուրդ՝ յարդ.
Տեսան կուշ եկած մի մարդ խեղճ, ծերուկ,
Մի կին գեղեցիկ, քնքոյշ որպէս վարդ:

Զըկար արդ ու զարդ, չըկար ծիրանի,
Ոչ շքեղութիւն, ոչ փառք արքունի: